

Јован Р. Бојовић

УЛОГА ЗАПИСА – ИСТОРИЈСКИХ ЗАПИСА У ИЗУЧАВАЊУ ИСТОРИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ

Што је један часопис старији, поготову када прати стваралаштво из друштвених наука, то је и његов значај већи. Када је у питању један историјски часопис, који поред научних радова објављује и архивску и мемоарску грађу (која је узложена и пропадању), онда је његов значај од непроцјењиве научне и културне вриједности. Такав је случај и са часописом **Записи**, односно **Историјски записи**, гласилом Историјског института СР Црне Горе и Друштва историчара Црне Горе.

Обиљежавајући 60. годишњицу часописа може се рећи да су данас **Записи – Историјски записи** својеврсна вишетомна историја Црне Горе и да прошлост Црне Горе не би било могуће изучавати без **Историјских записа**.

У шездесетогодишњем периоду излагања **Историјских записа** разликујемо четири основна периода, и то: први период од покретања **Записа** 1927. па до 1934. године, када је то био часопис за науку и књижевност; други период је 1935–1941. године, када је био гласник Историјског друштва, са сједиштем у Цетињу; трећи период је вријеме од 1948. до 1953, када је био орган историјског друштва Народне Републике Црне Горе, и четврти период од 1953, односно 1959. до 1987. године, када је орган историјског института, а нешто касније и Друштва историчара Црне Горе.

Садржина **Записа – Историјских записа** у протеклих 60 година омогућује изучавање црногорске историје.

Поменута раздобља у развоју часописа у основи се поклапају и са шездесетогодишњим периодом развоја црногорске историографије.

Развитак историографије о Црној Гори и црногорске историографије не може се ограничити само на вријеме излагања **Записа**, односно **Историјских записа**. Прошлост Црне Горе се почела изучавати много прије но што су почели да излазе **Записи**. Развој црногорске историографије и историографије о Црној Гори можемо пратити још од Историје митрополита Василија Петровића. У овом временском периоду развитка црногорске историографије и историографије о Црној Гори можемо издвојати три основна периода, у оквиру којих разликујемо и поједине фазе.

Први период обухвата вријеме од средине XVIII вијека, тј. од појаве „Историје“ митрополита Василија Петровића, до краја самосталности црногорске државе 1918. године. Овај се период дијели на двије фазе, и то на раздобље до 1878. године када је Црна Гора и међународно призната као самостална и независна држава и на другу фазу од 1878. па до 1918. године када је Црна Гора постала саставни дио југословенске државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југославије (од 1929).

Други период развоја историографије обухвата вријеме од 1918. до 1945. године. И у овом периоду разликујемо двије фазе, и то прву фазу од 1918. до окупације југословенске територије 1941. године, и другу фазу од 1941. до ослобођења и побједе социјалистичке револуције у Југославији 1945. године.

Трећи период развитка црногорске историографије обухвата вријеме од 1945. до савремених дана (1987). И овај период се може подијелити на двије основне фазе, и то: раздобље од 1945. до 1960. године и раздобље од 1960. до данас.

Сва три ова важна периода карактеристична су у развоју црногорске историографије. У оквиру првог периода прву фазу можемо пратити, како смо већ рекли, од појаве Историје митрополита Василија Петровића преко Вијалиних Д. С. записа о Црној Гори на француском језику (1820), **Историје Црне Горе** С. Милутиновића (1835), црногорског годишњака **Грлице** (1835–1839), писања о Црној Гори А. Попова на руском језику (1847), М. Медаковићеве **Повеснице Црне Горе** (1850), Андрићеве историје Црне Горе на њемачком (1852), Д. Милаковићеве **Историје Црне Горе** (1856), Н. Деларијеве **Црне Горе** на француском језику (1862), **Законика нџаза Данила** (1855), о црногорском суверенитету Ј. Вацлика на француском језику (1858), годишњака **Орлића** (1865–1870), Ф. Ленорманове **Историје Црне Горе** на француском језику (1866), Н. Дучићевих билежана о Црној Гори (1874) и других, а затим преко радова Вука Караџића, Валтазара Богишића, Вука Врчевића и других домаћих и страних писаца о Црној Гори све до њеног и званичног признања као независне и самосталне државе од стране ондашњих великих европских држава 1878. године, када се и завршава прва фаза првог периода развитка црногорске историографије и историографије о Црној Го-

ри. Овдје треба указати и на велики културни и политички значај листова **Црногорца** и **Црногорке** (1871), а од 1873. **Гласа Црногорца**, листа који је дао значајан прилог повећању писане ријечи о Црној Гори.

Другу фазу можемо пратити од 1878. до 1918. године, у ком периоду је настала бројнија литература у односу на ону из прве фазе. Поменићемо само неке најважније писце који су у овом периоду (1878–1918), а неки и касније, писали о Црној Гори, као: В. Богишић, К. Жиречек, М. Драговић, П. А. Ровински, Ђ. Поповић, С. Новаковић, Ј. Томић, Л. Томановић, И. Руварац, П. Божовић, Ј. Ђоновић, В. Ђорђевић, С. Дрљевић, Љ. Бакић и други. У овој фази су излазили и годишњаци – **Орлић** (1885), **Грлица** (1889–1895), часописи **Просвјета** (1889), **Луча** (1895) и **Дан** (1911), затим повремене публикације међу којима је најважнија – Педесет година на престолу Црне Горе, два законодавна судска зборника и друге периодичне публикације, као и листови: **Глас Црногорца**, **Црногорка**, **Зета**, **Нова Зета**, **Књижевни лист** и други.

У другом периоду развитка црногорске историографије (1918–1945) почели су излазити **Записи** (1927), којима и почиње редовно изучавање прошлости Црне Горе преко обраде појединих мањих питања.

Записима су претходили часопис **Ловћенски одјен** (1925) и алманах **Јужњак**, као и значајни зборник радова о Црној Гори под називом **Цетиње и Црна Гора** (1927), **Алманах шематизма Зетске бановине** (1931) и друго.

У првој фази овог периода (1918–1941) поред радова објављених у **Записима** објављено је и неколико посебних, и то значајних радова из историје Црне Горе. Међу њима има и радова политичког обиљежја, али су и они значајни за историју. Поменићемо само неке радове настале у међуратном периоду, као оне изишле из пера Јована Ђоновића, Јована Ћетковића, Вукашина Божовића, Станислава Боровског, Радослава Вешовића, Лазара Вешовића, Митра С. Вукчевића, Секула Дрљевића, Вла дана Ђорђевића, Јована Јовановића, Пантелије Јововића, Ананија В. Илића, Илије Јелића, Алексе Мартиновића, Владимира Ђоровића, Живојина Перића, Новице Радовића, Радована Радовића, Лазара Томановића, Божидара Томовића, Новице Шаулића, Савића Марковића – Штедимлије и других.

У овом периоду објављивани су и мемоари војводе Гавра Вуковића.

У овом периоду издате су и неколике збирке извора: Душан Д. Вуксан, **Посланице митрополита Петра I**, Андрија Лубурић **Капитулација Црне Горе** (двije књиге). У том периоду је излазио часопис **Правни зборник** (1933–1940).

У међуратном периоду (1918–1941) у Црној Гори су излазили и листови: **Народна ријеч**, **Црна Гора**, **Слободна мисао**, **Црногорац**,

Народни лист, Зетски гласник, Радни народ, Зета, Глас Боне, Глас Црне Горе и други.

Фаза од окупације Југославије (1941) па до њеног ослобођења (1945) веома је сиромашна у историографским радовима. Тако рећи њих и нема. У овом раздобљу излазила је штампа окупатора и њихових сарадника, као **Глас Црногорца, Пакао или комунизам у Црној Гори** и разне брошуре. Окупатору није пошло за руком да настави излагање **Записа**.

Током 1941–1945. Комунистичка партија Југославије и војно руководство ослободилачког рата у Црној Гори издавали су разне листове: **Народну борбу, Омладински покрет, Побједу** и разне брошуре.

Узевши у цјелини, вријеме од 1941. до 1945. године у Црној Гори је без историографских радова.

Као што смо већ рекли, трећи период у развоју црногорске историографије (1945–1987) дијели се на двије фазе. прва фаза (1945–1960) је карактеристична и по томе што се тада конституишу и научне институције, као што су Историјско друштво и Историјски институт Народне Републике Црне Горе, уз обнављање **Записа** под именом **Историјски записи** (1948), и што долази до школовања и пристасавања научних кадрова који изучавају не само политичку већ и културну, економску, етнографску и правну историју Црне Горе.

Друга фаза посљедњег периода развоја црногорске историографије јесте вријеме од 1960. до 1987. године. Једна од карактеристика њеног развоја јесте и формирање сталног научног кадра у научним, културним и образовним институцијама, свестраније изучавање унутрашње и спољне политике Црне Горе (не само политичке већ и културне, економске, правне и етнографске) на основу домаћих и страних извора, организовања тематских научних скупова, критичко објављивање извора, присутност научне критике, рад на вишетомној историји Црне Горе, формирање Црногорске академије наука и умјетности, формирање Катедре за историју и географију на Наставничком факултету у Никшићу, отварање архива и библиотека, појава нових часописа: **Етнографски гласник, Гласник цетињског музеја, Старине Црне Горе, Гласник Одјељења друштвених наука и Гласник Одјељења умјетности** Црногорске академије наука и умјетности, појава регионалних часописа **Боне, Спона, Мостова, Тонова, Одзива** и разних годишњака. У овој фази **Историјске записе** издаје Историјски институт, тако што часопис излази четири пута годишње у бројевима и двобројевима на око 48 (а понекад и мање када су двобројеви) штампарских табака.

У овом периоду (1945–1987) историја Црне Горе се изучава и у другим југословенским центрима, а посебно у Београду. Историчари из тога центра су дали капиталне радове из историје Црне Горе, као: Васа Чубриловић, Бранислав Ђурђев, Бранко Павићевић, Томица Никчевић, Глигор Станојевић, Богумил Храбак, Љубомир Дурковић – Јакшић, Никола Шкерковић, Сима Ћирковић, Гавро Шкриванић, Петар Шеровић, Перо

Шоћ, Коста Милутиновић, Иван Божић, Илија Синдин, Илија Радосавовић, Милан Васић, Милија Станишић, Бранко Петрановић, Миро Војводић, Милутин и Драга Гарашанин, Митар Ђуришић, Драгољуб Живојиновић, Душан Живковић, Владо Стругар, Мишо Лековић, Богдан Гледовић, Батрић Јовановић и други.

Како се часопис **Ловћенски одјек** (покренуо га је Душан Д. Вуксан) није могао одржати, на предлог Милана Вукићевића, Вида Латковића и Радосава Меденице, тада професора Цетињске гимназије, уз пристанак Илије Зорића, такође професора Цетињске гимназије, и Душана Вуксана, у Цетињу су покренути **Записи**. Први број часописа је изашао у јулу 1927. године. Покретачи су били и његови чланови редакције на челу са Душаном Вуксаном.

Часопис је излазио у мјесечним свескама на 64 стране, и само је данпут годишње у двоброју.

Записи су се издржавали од претплате. Крајем 1928. године имали су повјеренике у 22 мјеста: Бару, Београду, Беранама (Иванграду), Битољу, Великом Бечкереку, Бијељини, Вуковару, Даниловграду, Колашину, Котору, Никшићу, Врбасу, Новом Бечеју, Подгорици (Титограду), Пљевљима, Сарајеву, Скопљу, Требињу, Улцињу, Црнојевића Ријечи и Шавнику.

Први број **Записа** добро је прихваћен и у Црној Гори и у Југославији.

Од јула 1927. до маја 1933. године изашло је 70 свесака **Записа** на 4.452 стране. У овом периоду **Записи** су имали сталне рубрике: **Чланци, студије, мемоари; Приповијетке; Пјесме; Грађа за историју и фолклор; Научни преглед и Књижевни преглед.** Поред сталних, имао је и повремене рубрике: **Културни преглед, Привредни преглед, Позоришни преглед, Друштвени преглед, Политички преглед и Преглед часописа.**

У периоду 1927–1933. године у **Записима**, у рубрици **Чланци, студије, мемоари**, објављено је преко 140 чланака. Проблематика је различита, како по третирању научних дисциплина и уопште стваралаштва тако и по начину и нивоу обраде појединих питања из политичке, културне и правне историје и етнографије Црне Горе. Већина објављених радова је без шире и потпуније научне анализе и оцјене догађаја о којима је писано. Часопис није пратио научну критику. Без обзира на све то, радови објављени у **Записима** у овом периоду су веома значајни.

У овом периоду у **Записима** су радове из политичке и културне историје објављивали: Петар И. Поповић, Душан Д. Вуксан, др Лазар Томановић, др Јово Вукић, Јован М. Јовановић, Данило Тунгуз – Перовић, др Милан Прелог, Петар Шобајић, др Алекса Ивић, др Нико Јерговић, др Никола Шнеровић, Ристо Ковијанић, др Никола Радојичић, др Вратислав Черни, Радосав Меденица, др Јово Тошковић, Никола Банашевић, Перо Слијепчевић, Видо Латковић и други.

Радове из етнографије су објављивали: Андрија Јовићевић, Андрија Љубурић, Влајко Влаховић, Тихомир Ђорђевић и други.

Радове из историје права објављивали су Радмила Петровић, др Илија Јелић, Душан Д. Вуксан, Алекса К. Матановић и други.

Веома су значајни мемоарски радови објављени у овом периоду излагања **Записа**, као: војводе Гавра Вуковића, краља Николе Петровића, Сава Вулетиха, Луке Лазаревића, Алексе Матановића и других.

У свим радовима из политичке и културне историје, историје права, етнографије и других сродних научних дисциплина у првој фази излагања **Записа** (1927–1933) дата су основна полазишта, а за нека питања и коначне оцјене, од значаја за будућа комплетнија проучавања појединих питања из прошлости Црне Горе.

Од посебног је и изузетног значаја за изучавање прошлости Црне Горе архивска грађа објављена у **Записима** у међуратном периоду. Без обзира на неке недостатке у приређивању и објављивању, учињен је тиме непроцењиви допринос историјској науци, и не само историјској. Без сумње, највећа заслуга за то припада Душану Д. Вуксану, уреднику **Записа** у међуратном периоду, који је и припремао ту грађу. Због ратних несрећа у првом свјетском рату, које су задесиле и Црну Гору, услед закопавања архиве, њеног недовољног обезбјеђења, као и њене старости, добар дио архивске грађе је иструнуо или толико оштећен да је тешко читљив. Дио откопане архивске грађе (1923) Д. Вуксан је рашчитаво и објављивао у **Записима**. Захваљујући томе, дио те грађе је сачуван од даљег пропадања, као и од недаћа које су необјављену архивску грађу, и не само њу, задесиле и у току другог свјетског рата, па и послје рата.

Средином 1932. године, због одласка из Цетиња, Уређивачки одбор **Записа** су напустили, закључно са X књигом, његови неуморни организатори и сарадници: Радосав Меденица, Милан Вукићевић и Видо Латковић „који су“ – према ријечима Р. Меденице „били стварно носиоци свих обавеза и одговорности у погледу уређивања“ (Историјски записи 1977/1) часописа. Након тога **Записе** су водили Д. Вуксан и И. Зорић. Смањење Редакције и сарадника довело је до кризе часописа, а томе је допринио и недостатак новчаних средстава, па су **Записи** закључно са априлском свеском 1933. године престали да излазе. Био је то тежак ударац развоју историјске и њој сродних наука у Црној Гори.

Уочавајући тежину одсуства **Записа**, дотадашњи њихов уредник Душан Д. Вуксан и други покренули су питање оснивања друштва за проучавање историје Црне Горе које би наставило и **Записе**. Предлог је прихватио и на његовом реализовању радио ондашњи митрополит црногорско-приморски др Гаврило Дожић (каснији српски патријарх), што је резултирало оснивањем **Друштва за проучавање историје Црне Горе** у априлу 1934. године, на челу са митрополитом Дожићем. Скоро истовремено, такво друштво формирано је и у Београду. Због истовјетности назива, одлучено је да се Друштво за проучавање историје Црне Горе са сје-

диштем у Цетињу назове **Историјско друштво**. Након овога донесена су **Правила Историјског друштва** (18. фебруара 1935), која је потврдила Краљевска банска управа Зетске бановине 2. марта 1935, а не „Гласник цетињског историјског друштва“ какав је назив без икаквог разлога касније самоиницијативно стављен на корице **Записа**. Према тим Правилима, задатак Историјског друштва је да „прикупља и објављује грађу за културну и политичку историју Црне Горе и сусједних крајева“, и то: „а) да преко својих чланова и повјереника прикупља сву грађу, која се односи на културну и политичку историју поменутих крајева: б) да прикупља историјске књиге (нарочито старије), које се односе на ове крајеве; в) да издаје друштвени орган; г) да сарађује са истоименим београдским и осталим сличним друштвима у земљи“ (**Записи**, јануар 1935).

Управа Друштва је одлучила да орган Историјског друштва буду **Записи** и да њихов уредник буде Душан Д. Вуксан, а одговорни уредник Ристо Ј. Драгићевић.

У овој другој серији (1935–1941) **Записи** су наставили да излазе у мјесечним свескама од јануара 1935. и закључно с априлом 1941. године, када су услед окупације Југославије престали да излазе.

У периоду јануар 1935 – април 1941. године штампано је 76 свеска **Записа** на 4.864 стране. У овој серији **Записи** су били историјски часопис. Имали су слједеће рубрике: **Чланци, студије, мемоари** (од 1937. само **Чланци и студије**); **Стара писма**; **Историјска грађа**; **Етнографија и фолклор**; **Ситни прилози**; **Странци о Црној Гори и Црногорцима** (нема за 1936. и 1941. годину); **Старе српске новине о Црној Гори и Црногорцима** (од 1938) и **Биљешне**.

У овом периоду радове из историје највише су објављивали Душан Д. Вуксан, Ристо Ј. Драгићевић и Петар И. Поповић, а затим Алекса Ивић, Радосав Перовић, Матија Бан, Станислав Боровски, Сретен Станић, Љубомир Дурковић – Јакшић, Ристо Шуљић, Љубо Влачић, Милан Прелог, Бранислав Ђурђевић и други. Поред краћих расправа у рубрици **Чланци и студије** објављивани су и мемоари краља Николе Петровића, Сава П. Вулетифа, као и неколика рада В. Богишића.

Радови Д. Вуксана и Д. Драгићевића углавном се темеље на архивској грађи која се чувала у Архиву у Цетињу.

Радови Д. Вуксана су веома значајни. Они се заснивају на документима из Цетињског архива, али без ширих анализа и закључака.

Једна од карактеристика радова Р. Ј. Драгићевића објављених у **Записима**, у овом периоду, јесте то што дају прецизне податке црпене из цетињског архива. Уз то, ови се радови одликују аналитичношћу и фактографском тачношћу, што је од великог значаја у историјској науци.

У овом периоду у **Записима** почиње да сарађује млада генерација историчара, и не само историчара, која је тек пристасавала, као: Ристо Драгићевић, Љубомир Дурковић – Јакшић, Бранислав Ђурђевић, Петар По-

повић и други, који ће у послеријатном периоду (1945) дати велики допринос црногорској и југословенској историографији.

У ову групу младих историчара спада и етнограф Јован Вукмановић, који је у овом периоду и почео етнографска изучавања на простору нахијске Црне Горе.

Посебни значај за изучавање црногорске историје има неуморни рад Душана Д. Вуксана на објављивању архивске грађе. Он је и у овом периоду излажења **Записа** (1935–1941) објавио велику архивску грађу у рубрикама **Стара писма**, **Историјска грађа** и **Ситни прилози**.

У рубрици **Стара писма** појавило се преко 60 наслова, гдје је објављено преко 100 писама. То је преписка између појединих личности, као на примјер књаза Николе са В. Богишићем, Ј. Јовановићем – Змајем, Ј. Гарашанином, Ј. Ј. Штросмајером, Ф. Рачким и другима. Ту су и писма из преписке књаза Данила и Ђурђа Стратимировића и разна друга. Све су ово драгоцјени подаци за изучавање прошлости Црне Горе, и не само Црне Горе.

У рубрици **Историјска грађа** Д. Вуксан је објавио на хиљаде докумената, почев од епохе Црнојевића (XV вијек) па закључно са завршетком првог свјетског рата (1918).

У рубрици **Ситни прилози** Вуксан је објавио, уз краћи коментар, на стотине докумената.

Архивска грађа коју је Душан Д. Вуксан објавио у **Записима** данас је од непроцјењиве вриједности не само за политичку већ и за културну, економску и правну историју, као и етнографију Црне Горе. Она је драгоцјена и за лингвистична и друга истраживања.

Вуксан је објавио и приличан број докумената из приватних архива, што је такође од непроцјењиве важности за изучавање прошлости Црне Горе.

Значај објављене архивске грађе није само у томе што је она постала доступна ширем кругу читалаца већ првенствено у томе што је сачувана од пропадања и уништавања. Без сумње, Вуксан је најзаслуженији за ту активност, која је текла све до 1941. године, када је и завршена друга фаза излажења **Записа**.

Као што смо већ рекли, трећи период у историји Часописа чини вријеме послје ослобођења 1945. године. Захваљујући прегалаштву Јагоша Јовановића, Риста Драгићевића, Ника С. Мартиновића, Јевта М. Миловића и другима, у Цетињу је октобра 1947. године основано Историјско друштво Народне Републике Црне Горе. Правилима је било предвиђено да Друштво има и свој часопис. Тако је почетком 1948. године у Цетињу изашао први двоброј (јануар–фебруар) часописа, под називом **Историјски записи**. Ово је у ствари била нова серија **Записа**. Нијесу нам познати разлози због којих часопис мијења име. Мислимо да је то учињено више стихијно, да се нешто и у називу мијења у новој политичкој ситуацији, без икаквих стварних разлога. Свакако је требало задржати назив **Записи**.

Прву Редакцију **Историјских записа** чинили су: Ристо Драгићевић, Јован Ивовић, дон Нико Луковић и Игњатије Злоковић, на челу са Јагошем Јовановићем. Ускоро су посљедња двојица престала бити чланови Редакције, а од 1949. године члан Редакције је и Андрија Лаиновић.

Од средине 1949. до средине 1950. чланови Редакције су били: Ј. Јовановић, Р. Драгићевић и А. Лаиновић, када су у Редакцију кооптирани Јован Ћетковић (до 1953), Јевто Миловић и Радован Војиновић (до 1952), Славко Мијушковић (од средине 1954. до 1958). Од 1957. до краја 1958. године одговорни уредник **Историјских записа** био је Андрија Лаиновић. У овом периоду **Историјски записи** нијесу имали Редакцију.

Од 1954. до 1959. године **Историјски записи** су излазили једном годишње у двобројевима. У том периоду Историјски институт није имао стални научни кадар, осим директора Института. Стиче се утисак да је онај послјератни полет и у историографији почео постепено да сплашњава, што је утицало и на **Историјске записе**.

У почетку излагања **Историјски записи** нијесу имали уходане сталне рубрике. Почели су са чланцима и рубриком **Историјска грађа**, а затим се уведе рубрике: **Чланци, расправе и студије; Историјска грађа; Ситни прилози** и повремене рубрике **Прикази, Библиографија и Биљешке**.

Од 1948. до 1952. године **Историјски записи** су излазили у двобројевима и тробројевима по 6, 5 и 4 пута годишње, а од 1952. до 1959. године два пута годишње.

Први сарадници **Историјских записа** у послјератном периоду до 1952. године били су: Јагош Јовановић, Ристо Драгићевић, Љубомир Дурковић – Јакшић, Петар Шеровић, Нико Луковић, Петар Комненић, Шпиро Доклестић, Јевто Миловић, Јован Ивовић, Јован Вукчевић, Антон Милошевић, Игњатије Злоковић, Ђорђе Ст. Радојичић, Јован Радуловић, Нико С. Мартиновић, Братоломео Биозолето, Петар Колендић, Андрија Лаиновић, Милан Р. Поповић, Михаило Кр. Стругар, Јован Вуксановић, Ђуро Суботић, Хамид Хаџибеговић, Носта Милутиновић, Франческо Карара, Миrash Кићовић, Перо Шоћ, Момчило В. Жеравчић, Стијепан Антољак, Божо Ђ. Михаиловић, Трифун Ђукић, Душан П. Берић, Никола Шкерковић и други.

Од 1951. године **Историјски записи** почињу да објављују и сјећања из рата (1941–1945). Десетој годишњици почетка ослободилачког рата и револуције посвећен је број април–мај 1951. Те године у часопису су објавили сјећања на поједине догађаје из рата: Бошко Ђуричковић, Раде Кнежевић, Блажо Јанковић, Андрија Пејовић, Илија Костић, Мијушко Шибалић, Никола Перовић, Саво К. Брковић, Саво Оровић, Владо Роловић, Вукалица Милутиновић, Ђорђеје Калезић, Нико Јовићевић, Радован Вукановић, Радован Лалић, Јован Ћетковић, Обрад Цицмил, Ђуро Чагоровић, Радован Војиновић и други.

Један број **Историјских записа** из 1951. године посвећен је сто-годишњици Његошеве смрти (св. 7–9, јул–септембар).

Историјски записи су у почетку (1948–1951) објављивали радове из старије црногорске прошлости. Исто тако објављивали су архивску грађу. Тек од 1951. године почињу да објављују и радове из ослободилачког рата и социјалистичке револуције, и то претежно сјећања појединих учесника, а касније и документе из рата (1941–1945).

Од ослобођења (1945) па до средине педесетих година пристасавала је прва послеријатна генерација историчара, правника, економиста и других стваралаца која се је послје завршених студија определила за научни рад. Тој генерацији припадају: Бранко Павићевић, Мирчета Ђуровић, Томица Ничевић, Глигор Станојевић, Жарко Булајић, Димо Вујовић, Илија Радосавовић, Спасоје Меденица. Та је генерација отворила ново раздобље у црногорској историографији. Они су дали крупне, а неки и фундаменталне радове из политичке, економске и правне историје Црне Горе. Њихово научно пристасавање нашло је одраза и у **Историјским записима**.

Поред поменутих историчара – Јагоша Јовановића, Риста Драгићевића, Јевта Миловића, Ника С. Мартиновића, Андрије Лаиновића и других који су први у послеријатном периоду почели да се тим баве – до почетка изучавања прошлости Црне Горе дошло је и у неким архивским, библиотечким и музејским установама у Црној Гори. Из те групе постепено су израстали у ствараоце: Јован и Саво Вукмановић, Игњатије Злоковић, Ђоко Пејовић, Славко Мијушковић, Ристо Новијанић, Ђорђије Миловић, Душан Вучковић, Милош Милошевић и други.

Један број Црногораца започео је научни рад у другим југословенским центрима, а нарочито у Београду. Тој групи историчара, технолога и историчара умјетности припадају: Бранко Петрановић, Петар Влаховић, Миро Војводић, Мирно Барјактаревић, Милисав Лутовац, Павле Мијовић, Љубинка Богетић и други. Затим долазе они који се баве изучавањем балканских ратова, првог и другог свјетског рата: Митар Ђуришић, Велимир Терзић, Владо Стургар, Батрић Јовановић, Милија Станишић, Богдан Гледовић, Јован – Лола Вујошевић, Мишо Лековић, Бошко Ђуричковић, Радован Вунанић, Славко Вукчевић, Гојко Миљанић, Блажо Јанковић, Саво Дрљевић и други.

Четврти период у развоју **Историјских записа** јесте период од 1959. до сада (1987). Те године дошло је до припајања Комисије за историју и Архива за раднички покрет при Централном комитету СК Црне Горе Историјском институту, који је из Цетиња прешао у Титоград.

Почетком 1959. године формирана је нова Редакција **Историјских записа**, у саставу: Димо Вујовић, Славко Мијушковић, др Нико С. Мартиновић, Ђуро Мрваљевић, на челу са одговорним уредником др

Мирчетом Ђуровићем. Од тада па до данас Редакција и одговорни уредник (од пет чланова) се бирају сваке четврте године.

Од 1959. до 1962. године у Институт су примљени почетни научни радници, од којих су неки дошли (по конкурс) непосредно након завршетка студија: Радоје Пајовић, Зоран Лакић, Радоман Јовановић, Славко Станишић и Јован Р. Бојовић. У Институт су примљени и историчари који су до тада радили у школама или другим установама, као: Новица Ракочевић, Новак Ражнатовић, Ђоко Пејовић, Милан Ивановић и Душан Вучковић. У том периоду су примљени и наставници који су завршили педагошку академију, као Гојко Вукмановић и Ђуро Вујовић, који је касније завршио факултет. Од 1959. до 1978. године директор Института је био Димо Вујовић. Овај научни кадар, не рачунајући М. Ивановића и Г. Вукмановића, који су ускоро напустили Институт, постепено је научно сазријевао школујући се и преко **Историјских записа**.

Поред сталног научног кадра у Институту, постепено се формирао научни кадар и ван њега. То су били професори историје у средњим школама или архивима, као: Миомир Дашић, Томислав Жугић, Жарко Шћепановић, Славко Бојанић, Марија Црнић – Пејовић, Весна Вичевић, Бранко Бабић, Чедо Пејовић, Божидар Шекуларац и други.

Нешто касније су се почели бавити новијом историјом и историчари који раде у другим установама, као: Бранислав Новачевић, Бранко Маровић, Иво Кустудија, Ђуро Батрићевић и други.

Формирање сталног научног кадра у Историјском институту и његово научно сазријевање утицали су и на развојни пут **Историјских записа**. Уз искусне и зреле научне раднике који су сарађивали у **Историјским записима** стасавали су преко часописа и других радова и млађи научни радници у Институту.

Од 1959. до сада **Историјски записи** излазе четири пута годишње у бројевима и двобројевима на 12 табана по броју, односно на 48 штампарских табана годишње. У овом периоду **Историјски записи** имају сталне рубрике: **Чланци; Прилози; Прикази**, као и повремене: **Сјећања, Дискусије, Извјештаји**. Објављене чланке прати резиме на француском језику. Садржај часописа се такође објављује на француском језику.

Од 1959. године **Историјски записи** окупљају широки круг сарадника из Црне Горе и Југославије. У њима је сарађивао и један број страних историчара са радовима о Црној Гори.

У овом временском периоду у **Историјским записима** су објављивани радови из културне, политичке, економске и правне историје Црне Горе, затим из етнографије, историје умјетности, архивистике, археологије, социологије политологије и других сродних дисциплина. Радови објављени у **Историјским записима** су различити како по временским периодима који су обрађивани тако и по тематици и методологији обраде. То су чланци из историје Црне Горе од средњег вијека па до савремених дана.

Историјски записи су нарочито пратили XIX и XX вијек историје Црне Горе, као и историје Југославије. Они су посветили знатну пажњу и изучавању комунистичког покрета и историје КПЈ у Црној Гори у међуратном периоду, као и изучавању рата и револуције у Црној Гори. О неким аспектима изучавања прошлости Црне Горе у **Историјским записима** буће ријечи у посебним саопштењима.

У овом периоду (1959–1987) поједини бројеви **Историјских записа** посвећени су крупним историјским догађајима и личностима, као 400-годишњици Манастира Пиве, 50-годишњици октобарске револуције; 40-годишњици Комунистичке партије Југославије; 40. и 50. годишњици **Историјских записа**, 40-годишњици доласка Јосипа Броза Тита на чело КПЈ; 30-годишњици тринаестојулског устанка, Петом конгресу балканолога.

У **Историјским записима** су заступљене и научна критика и информатика о конгресима историчара, семинарима историчара, научним скуповима и појединим књигама. Вођена је и дискусија и полемика. У часопису су редовно објављивани годишњи извјештаји о раду Историјског института, пригодни чланци о појединим догађајима и друго.

Посљедњих година у **Историјским записима** се појављују и нова имена. Наиме, током 1980. и наредних година у Институт је примљено неколико асистената, и то: Милан Бајовић, Сенка Бабовић (насније удата Распоповић), Вукајло Глушчевић, Радослав Распоповић, Момчило Пејовић, Смајо Чечић (напустио Институт), Марко Цамај, Драгана Радојичић, Радојица Лубурић, Божидар Шекуларац и Драгослав Бојовић. Прије њих је примљена Марица Маловић (удата Ђукић). Одскора у Институту ради и др Петко Војиновић. Сви су они почели да објављују и у **Историјским записима**.

Посљедњих година преко посебних пројеката и **Историјских записа** Институт окупља сталне сараднике као што су: Бранко Павићевић, Жарко Булајић, Богумил Храбак, Бранко Петрановић, Коста Милутиновић, Зоран Лакић, Миомир Дашић, Жарко Шћепановић, Томислав Жугић, Душан Мартиновић, Драгоје Живковић, Чедо Марковић, Лука Вукчевић, Драган Живоиновић, Љиљана Алексић, Растислав Петровић, Милија Станишић, Јевто Миловић, Бошко Ђуричковић, Весна Вичевић, Данило Алексић, Славко Бојанић, Марија Црнић–Пејовић, Саво Вукмановић, Слободан Вујачић, Павле Радусиновић, Милан Булаић и други.

У **Историјским записима** су сарађивали и инострани историчари: Хенрих Батовски, Н. И. Хитрова, Ј. А. Писарев, В. Г. Карасјов, Антонело Ф. М. Бјађини, Едоардо дел Вејо и други.

Једну од карактеристика **Историјских записа** чини њихова досљедност научним принципима. Они су одиграли велику улогу у развоју црногорске, а тиме и југословенске историографије. Данас су **Историјски записи** својеврсни лексикон историје Црне Горе.